

ТАҚЫРЫП - 4

НЕСИЕ

1. «Несие» және «ссудалық капиталы» ұғымдарының мәні
2. Банктің несиелік саясаты
3. Несие құнының көрсеткіштері
4. Коллекторлық агенттіктер
5. Тәуекелдер және оларды басқару

Мақсаты: «банк секторындағы несиелендіру» түсінігімен таныстыру; несиелендіру принциптері, несиелеу түрлері және несиелік операцияларды жүзеге асыратын банкті таңдау кезіндегі критерийлер туралы студенттердің білім жүйесін қалыптастыру; несие саясаты және несиелік өтінімдер ұғымдарымен, банктік қарыз алушылардың негізгі сипаттамаларымен таныстыру; несиелік операцияның құны туралы білімдерін дамыту немесе банкте қарыз алушының несиелік шартын жасау тәртібін үйрену және несиені пайдалану кезінде жиі кездесетін қателерді қарастыру.

1. «Несие» және «ссудалық капиталы» ұғымдарының мәні

«Банктер мен банктік ұйымдар уақытша бос қаражаттары бар азаматтар мен оларға мұқтаждар арасындағы қандай да бір делдал болып табылады» деп есептеледі.

Банк операцияларының (мәмілелер) тізбесі: ол, пассивтік; активтік; комиссиялық және делдал болып табылады.

Сурет 12 - Банк операцияларының тауар-ақша қатынастары

Коммерциялық банктердің ресурстарын тарту және орналастыру мына тәсілмен жүзеге асырылады.

1. Қаражатты сатып алу - депозиттік шоттарға орналастыру – бұл ресурстарды тарту болып табылады;

2. Қаражатты сату – несие беру – бұл ресурстарды орналастыру болып табылады.

Есте сақта! Коммерциялық банктің мақсаты – пайда табу.

Пайыздық маржа банктің пайдасын құрайды.

Банктің пайыздық маржасының (пайдасының) қалыптасуы төмендегідей анықталады.

Тартымды баға – Орналастыру бағасы = Пайыздық маржа

Экономикалық өсуге несие жүйесінің дамуының табыстылығы әсер етеді. Жоғарыда жазып өткендей, коммерциялық банктердің мақсаты пайда табу болып табылады, ол пайданы несиелік операцияларынан қалыптастырады.

Несие – ссудалық капиталға қатысты несие беруші мен қарыз алушы арасында туындайтын, қозғалысы оның тиімді орналастырылуын, пайдаланылуын және қайтарылуын қамтамасыз ететін экономикалық қатынастардың жиынтығы.

Ссудалық капитал – сыйақы түрінде уақытша пайдалануға берілген қайтарымдылық негізіндегі ақшалай қаражаттардың жиынтығы.

Несие қарыз алушыдан жеке қаржы саласында жоғары тәртіпті талап етеді, өйткені несиелік операциялар белгілі бір шарттармен жүзеге асырылады.

1. Несиелік операцияларды жүзеге асыру шарттары

Несиелік операцияларды әрқашан банктік ұйымдар өзара байланысты белгілі бір шарттарда жүзеге асырады.

Несие операцияларының шарттары:

1. Төлем – қарыз алушы несиені пайдаланғаны үшін белгілі бір біржолғы комиссияны төлеуі немесе келісілген уақыт аралығында пайыздарды төлеу.

2. Мерзімділік – несие қатаң белгіленген мерзімде өтелуі тиіс. Осы мақсатта несиелік келісімде несиені өтеу және пайыздарды төлеу кестесі әзірленеді. Төлеу және төлеу кестесін сақтамау санкцияларға әкелуі мүмкін.

3. Қайтарымдылық – уақытша пайдалануға алынған құнды оның иесіне қайтаруды білдіреді.

4. Қамтамасыз ету – банктердің өз клиенттеріне кепілдің әртүрлі нысандары арқылы несие беру мүмкіндігі.

5. Дифференциация – несиелік рейтингтер жүйесін қамтиды – қарыз алушылардың санаттарын саралау.

2. Несие беру түрлерінің сипаттамасы

Банктер несиенің алуан түрлерін ұсынады, оларды әртүрлі критерийлер бойынша жіктеуге болады: қарыз алушылардың топтары, пайдалану шарттары, өтеу әдістері және несиені беру.

Енді, осы аталғандарға жекелеп тоқталатын болсақ. Қарыз алушылардың топтары бойынша несиелердің жіктелуі: заңды тұлға; жеке тұлғалар және басқа банктер болып келеді.

Пайдалану шарттары бойынша несиенің жіктелуі:

Талап бойынша – банк кез келген уақытта несиені толық немесе ішінара өтеуді талап ете алады.

Мерзімді – қысқа мерзімді (1 жылға дейін); орта мерзімді (1 жылдан 5 жылға дейін); ұзақ мерзімді (5 жылдан астам).

Несиелерді қайтару әдістері бойынша жіктеуі:

- Сағатпен қайтарылатын;

- Бір жолғы сомада (белгілі бір күнде) қайтарылатын.

Несиелер беру орны бойынша да ажыратылады. Соған қарай, несиелерді беру орны мен әдісі бойынша жіктеледі:

- тікелей банк бөлімшесінде беріледі;

- тауарларды немесе қызметтерді сатып алу орнында беріледі;

Шығару әдістері:

Дәстүрлі әдісі - банк өтінішті қарайды және бір немесе бірнеше апта ішінде қарыз алушының несиесіне қабілеттілігін бағалайды.

Экспресс несиесі - банк бірнеше сағат ішінде несиесіне қабілеттілігін бағалаудың оңайлатылған тәсілін таңдайды.

3. Халыққа берілетін несиесі түрлері

Коммерциялық банктердің халыққа берілетін несиесі түрлерін ұсынады. Сонымен қатар, банктердің халықты несиелендіруі соңғы кездері ұлғаюда және кеңеюде.

Кесте 11 - Халыққа берілетін несиесі түрлері

Мақсатты несиелер	Мақсатты емес несиелер
1. Тұтыну несиелері	1. Жеке тұлғаларға сенімгерлік несиелер
2. Автокөлік несиесі	2. Овердрафт
3. Ипотекалық несиелеу	

Мақсатты несиесі – банктің белгілі бір өнімді сатып алу үшін беретін несиесі. Бұл жылжымайтын мүлік, автокөлік, тұрмыстық заттар сатып алу немесе оқуға, демалысқа, жөндеуге, медициналық қызметтерге және т.б.

1. *Тұтыну несиелері* – тіркеу қарыз алушының тұрмыстық қажеттіліктеріне – жөндеуге, қымбат тұрмыстық техниканы сатып алуға байланысты. Мұндағы пайыздық мөлшерлемелер өте жоғары.

2. *Автокредит* – 1 жылдан 5 жылға дейінгі мерзімге беріледі. Пайыздық мөлшерлеме тұтынушылық несиеге қарағанда төмен. Жеке тұлғаларға берілген кезде сатып алынған автокөлік түріндегі кепілді талап етеді. Қарыз алудың бұл түрінде клиент пен автокөліктің өмірі мен денсаулығын міндетті сақтандыру қажет.

3. *Ипотекалық несие* – жылжымайтын мүлікті сатып алу кезінде қолданылады. Бұл қарыз алу төмен пайыздық мөлшерлемелермен жүзеге асырылады және 30 жылға дейінгі ең жоғары несие мерзіміне әсерлі ақша сомасын шығаруды қарастырмайды. Алайда ай сайынғы төлемі жоғары. Ипотекалық несие бойынша бастапқы жарна жалпы ипотека-лық несие сомасының 10-15% құрайды. Кепілгерлердің болуы банктің ипотеканы беру туралы шешіміне оң әсерін тигізеді; қарыз алушы қаражат алмайды, олар банктен несие алынған өнімді немесе қызметті сатушының шотына бірден аударылады.

Мақсатты емес несиелерді ресімдеу кезінде қарыз алушы алынған қаражатты дербес басқарады және қарыз алудың мақсатты мақсаты туралы хабардар етпейді.

1. *Жеке тұлғаларға сенімгерлік несиелер* - сіз аз ақша сомасына өтініш бере аласыз, ал пайыздық мөлшерлемелер әрқашан максималды болады. Несие берудің бұл түрінің маңызды артықшылығы – тіркеу үшін тек азаматтық төлқұжат қажет.

2. *Овердрафт* – банк карточка ұстаушыларға банктік шот шарты бойынша беретін және клиенттің шотындағы шағылысатын қалдықты білдіретін қысқа мерзімді несиенің нысаны. Банк ақша қаражатының болуына қарамастан шот-фактураларды төлейді;

Овердрафт лимиті – банк клиентінің шотында ақша жеткіліксіз болған жағдайда пайдалана алатын сома. Несие оның жұмсалыуына және қайтарылуына қарай айналымда болады. Көлемі әдетте несиеге қарағанда жоғары. Оның мерзімі 6 айдан 1 жылға дейін өзгереді.

4. *Халықтың банк таңдау критерийлері*

Несие алу үшін ең жақсы банктерді анықтау үшін қарыз алушы таңдау критерийлеріне назар аударуы керек.

Білгенге маржан! «Ипотека» сөзі өзінің пайда болуына Ежелгі Грецияның кредиторларына қарыздар, олар өздерінің борышкерлерінің барлық жер иеліктеріне *hypotheke* деген жазуы бар арнайы ағаш плакаттарды орналастырды. Бұл егер мұндай қарыз алушы қарызын уақытында төлемесе, онда оның барлық кепілге алған жерлері өсімқор-несие берушінің жеке меншігіне айналады дегенді білдіреді.

Әлемдегі ең көне банк *Banca Montedei Paschidi Siena*- Италияда орналасқан. Бұл ең көне несие ұйымының құрылған күні – 1471 жылы болып табылады.

Енді, халықтың банкті таңдау критерийлеріне келетін болсақ:

- Өтінімді қарау мерзімі. Шешім қабылдау үшін әдетте банк бірнеше сағаттан бірнеше күнге дейін уақыт алады;

- Алу үшін қажетті құжаттар саны. Неғұрлым растайтын құжаттар көп болса, соғұрлым қаражатты алу тезірек және оңайырақ болады;

- Жеке тұлға үшін банкті таңдаған кезде, ең алдымен, болашақ қарыз алушы жалақы алатын банктердің ұсыныс-тарын ескерген жөн, өйткені мұндай клиенттерге несие алу үшін әртүрлі жеңілдіктер жиі ұсынылады;

- Банктер онлайн-өтініш нәтижелері бойынша шешім қабылданған кезде кеңсеге келу арқылы несие алуға өтініш беру мүмкіндігін береді, бұл қарыз алушының уақытын айтарлықтай үнемдейді;

- Несие мөлшерлемесі. Төмен пайыздық мөлшерлеменен несиеге өтініш бергенде, олар бірдей шарттар мен сомаға азырақ төлем күтеді.

2. Банктің несиелік саясаты

Банктен несие алуға өтініш беру үшін сіз белгілі бір құжаттар пакетін жинап, тапсыруыңыз керек. Немесе жеделдетілген түрі смарт телефондарға банк қолданбалары арқылы несие алуға өтініш беру мүмкіндігі де бар. Әрбір банктен несие алу шарттары жеке, бірақ несие алудың стандартты ережелері бар.

Банктің несиелік саясаты – несие беруден туындайтын тәуекелдерді басқару бойынша банк басшылығы қабылдаған тәсілдер мен әдістерді анықтайтын, банк басшылығы мен

қызметкерлеріне несие портфелін тиімді басқару бойынша нұсқаулар беретін құжат. Несие саясаты банктің несиелік қызметінің мақсаттарын нақты анықтап, сипаттауы керек.

Кез келген банк несиелік саясатты, оның несиелік операциялардан түсетін табысын арттыруға және несиелік тәуекелді төмендетуге бағытталған шаралар кешенін жасайды.

Несиелік тәуекел – қарыз алушының алған несиелері бойынша өз міндеттемелеріне сәйкес қарызды және сыйақыны төлемеу тәуекелі.

Деңгейлері бойынша несиелік тәуекелдердің жіктелуі:

- Стандартты
- Стандартты емес
- Күмәнді
- Проблемалық
- Үмітсіз

Неғұрлым қайтарылмау қаупі жоғары болса, соғұрлым несие қымбатырақ болады. Несиенің қайтарылмау қаупін азайту үшін банк ұйымдары қарыз алушыларды мұқият таңдап, олардың қаржылық жағдайын үнемі қадағалап отырады.

1. Қарыз алушылардың мінездемесі

Сол кезде, қарыз алушылардың мінездемесі мен бағалау жүргізеді. Банктер әдетте қарыз алушының ескеретін белгілі бір сипаттамаларын ескереді. Қарыз алушының сипаттамалары:

- Жұмыс орнынан расталған табыс деңгейі. Сондай-ақ қосымша табыс көздері (бар болса) туралы құжаттарды ұсына аласыз;

- Ұсынылған несие бойынша ай сайынғы төлемнің шешуші фактор болып табылатын жалақы немесе алынған табыс сомасына қатынасы. Ай сайынғы төлем мөлшері әдетте расталған кірістің 40-50% аспауы керек;

- Қарыз алушының жасы. Несие түрлерінің көпшілігі үшін жас маңызды емес. Ең бастысы - қарыз алушының жасы. Бірақ ондаған жылдарға ипотекалық несие беру үшін негізгі мәселе зейнеткерлік жасқа жету немесе жетпеу болып табылады;

- Банк тіркелген қалада немесе ауданда тіркелуге немесе тіркелуге қойылатын талаптары;

- Еңбек өтілі;

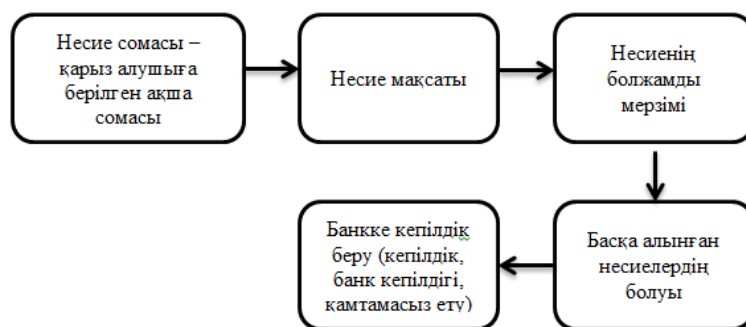
- Білімі;

- Мүліктің болуы.

Қарыз алушыны бағалау критерийлері әрбір банк үшін қатаң жеке болып табылады және оның практикалық тәжірибесіне негізделеді және мерзімді түрде қайта қаралады.

2. Несие алуға несиелік өтінімі

Барлық қажетті құжаттарды дайындап, қарыз алушы несиелік өтінімді толтырады - қарыз алушының банкке несие беру туралы өтініші және оны алудың қолайлы шарттары бар жазбаша өтініші (13-сурет).

Сурет 13 - Несиелік өтінімде қамтылған мәліметтер тізімі

Кейбір жағдайларда қалаған сыйақы мөлшерлемесі - несие алушы оны белгілі бір кезеңге (ай, тоқсан, жыл) пайдаланғаны үшін төлейтін несие сомасынан пайызбен көрсетілген сома көрсетіледі.

Кепіл – міндеттемелерді қамтамасыз ету тәсілі, оған сәйкес үшінші тұлға қарыз алушының өз бетімен бере алмаса, несие берушіге берешегін өтеуге міндеттенеді. Көбінесе бұл қызметке қажеттілік ипотека немесе автокөлік несиесін ресімдеу кезінде туындайды. Мәміле бойынша

кепілгер ретінде әрекет ететін адам өзінің қаржылық жағдайын өте байсалды түрде бағалауы керек. Міндеттемелерді орындаудан біржақты бас тарту мүмкін емес.

Банк кепілдігі – бұл тарап өз міндеттемелерін орындамаған жағдайда несие берушінің атынан басқа банкке төлем жасау туралы банктің жазбаша уәдесі.

Кепілдік беретін тарап кепілгер деп аталады. Кепілдік берілген адам принципал деп аталады. Кепілдік алушы әдетте бенефициар деп аталады. Кепілдік беру кезінде принципал банкке комиссия төлейді. Банктік кепілдіктер клиенттердің қажеттіліктеріне байланысты әр түрлі болуы мүмкін.

Кепіл – бұл несиені қамтамасыз ету қызметін атқаратын және қарыз алушының банк алдындағы өз міндеттемелерін орындауына кепілдік беретін мүлік. Несие бойынша қамтамасыз ету көбінесе қарыз алушы болып табылады, бірақ ол кепілге меншік құқығы бар кез келген басқа тұлға болуы мүмкін. Ипотека ұстаушы банк болып табылады. Кепіл шарттары шартпен белгіленеді.

Несие беру кезінде кепілге қабылданған мүліктің тізімін банктер өздері анықтайды. Олар мыналар болып табылады:

- Банк кепілге қабылдаған мүліктің тізімі;
- Тұрғын және тұрғын емес жылжымайтын мүлік;
- Автомобиль көлігі;
- Бағалы металдар.

Несие сомасы қарыз алушының төлем қабілеттілігі мен кірісіне қарай есептеледі. Өтінім бір сомаға беріледі, бірақ екіншісі мақұлданады (көп немесе аз). Сіз соманы көбейтуден бас тарта аласыз. Бекітілген сома қалағаннан аз болған жағдайда, сіз банк маманынан кеңес ала аласыз. Құжаттардың жаңа пакетімен сіз үлкен сомаға өтінімді қайта бере аласыз.

3. Несиелік операцияның құнын қалыптастыру

Шарт жасамас бұрын қарыз алушыға несиелік мәміленің құны туралы толық ақпаратты жинау ұсынылады, яғни, қарыз қаражатын пайдаланғаны үшін қарыз алушы несие берушіге төлеуге міндетті сомасыда қарастырылғанын хабарлар етіледі.

Несиелік операцияның құнының құрамдас бөліктерден құралады:

1. *Пайыз мөлшерлемесі және факторлар* – болашақ қарыз алушылар төмен пайыздық мөлшерлеменен несие алуға ұмтылады. Жұмыс барысында төмен пайызбен несиені тек ерекше шарттармен, мысалы, жалақы картасының иесі береді екен. Артық төлемді есептеу кезінде мұндай несиенің құны стандартты шарттарға қарағанда жоғары болады;

2. *Несиені өтеу әдісі* – бірдей (аннуитеттік) немесе азайтатын (сараланған) төлемдер;

3. *Өтеу схемасы* - мысалы, тұтынушылық несиеленді-руде банктер тең ақшалай төлемдерді қамтитын схемаға сәйкес төлем кестесін жасайды, олардың төленуі бірдей уақыт аралықтарында күтіледі. Сонымен қатар, мұндай төлемдерге негізгі борыштың бір бөлігін өтеуге және пайыздарды төлеуге жұмсалған сомалар кіреді;

4. *Қосымша қаражаттың болуы* - несиені өңдеу және өтеу, шот жүргізу;

5. *Айыппұл мөлшері* - мысалы, кешіктірілген жағдайда санкциялар қолдану;

6. *Сақтандыру шартын жасасуға қойылатын талаптар* - мысалы, ипотекалық сақтандырумен, жылжымайтын мүлікті сақтандыру міндетті болған кезде;

7. *Банк пен банкоматтардың орналасқан жері* - қарыз алушы үшін ақшаны аудару кезіндегі ыңғайлылық пен жылдамдылығы.

Бір қарағанда тартымды болатын жағдайлар іс жүзінде соншалықты тиімді болмауы мүмкін.

4. Сақтандыру тәртібі

Кейбір жағдайларда банктер несиені тіркеген кезде сақтандыру компаниясынан қосымша сақтандыру полисін беруді талап етеді. Сақтандырудың бұл түрі сақтандыру жағдайы туындаған кезде несиенің қайтарылмау тәуекелін төмендетуді көздейді.

Сақтандыру полисі – сақтандыру ұйымы сақтанушыға беретін, сақтандыру шартын жасау фактісін куәландыратын және оның талаптары мен талаптарын қамтитын құжат болып табылады.

Сақтандыру түрлері: *Міндетті* - бұл ипотека арқылы сатып алынатын пәтер немесе үй үшін полисті сатып алу; *Ерікті* – банктер өздерінің қарыз алушыларына саясаттың белгілі бір түрлерін ғана ұсына алады.

Сақтандыру процесі сақтандыру ұйымын таңдауды қамтиды. Таңдау процесінде белгілі бір факторларды ескеру қажет. Сондықтанда келесі, сақтандыру ұйымын таңдау жолдары:

- Компанияның сақтандыру қызметін жүзеге асыруға лицензиясы болуы;
- Ол несие үшін таңдалған банкте аккредиттелген болуы;

- Компания үнемді қызметтерді ұсынуы.

Білгенге маржан! Интернет-басылымдардың жазуынша, орта ғасырларда несиені өтей алмағандар қарапайым азаматтар емес, бай-патшалар болған. Көптеген монархтар несие берушіден үлкен сома алғанды жақсы көрді, бірақ оны уақытында қайтаруға асықпады. Жағымсыз несие берушілер, ақшасын қайтару үшін түрлі жолдар қолданады, егер келіспеушілік дауы болған жағдайда өлім жазасын қолданылған.

3. Несие құнының көрсеткіштері

1. Несиелік операцияның әмбебап құны

Несие алуға өтініш бергенде, көрсетілген жылдық пайыздық мөлшерлеме несиенің нақты құнын көрсетпейді, өйткені мөлшерлемеден басқа, әртүрлі комиссиялар мен алымдар да әсер етеді.

Несие құнына өтеу әдісі де, жанама факторлар да – сақтандыру тарифтері немесе кепілді қамтамасыз ету әсер етеді.

Несиенің әмбебап құны мен оның нақты құнының арасында айырмашылық бар.

Несие құнының әмбебап көрсеткіші - бұл несиені беру және оған қызмет көрсету шығындарынан және тартылған қаражатты пайдаланғаны үшін пайыздық төлемдердің жалпы сомасынан тұратын ақша бірлігінде көрсетілген абсолютті көрсеткіші болып табылады.

Несиенің теңгедегі нақты құны - «несие бойынша артық төлем», яғни, жалпы несие төлемдері мен несие сомасы арасындағы айырмашылықты айтады.

Ақшаның құны уақытқа да, пайыздық мөлшерлемеге де байланысты болғандықтан, артық төлем көрсеткіші қаражаттың уақытша құнын есепке алмайды.

Ақшаның уақытша құны - бірдей ақша сомасы уақыттың әр түрлі нүктелерінде (әсіресе инфляция мен әртүрлі тәуекелдерге байланысты) әртүрлі мәндерге ие болатын принцип болып табылады.

Уақыттың әртүрлі нүктелеріндегі ақша құны арасындағы қатынас **пайыз мөлшерлемесі** арқылы өлшенеді.

2. Несие шартын дайындау және ресімдеу тәртібі

Банк өтінішті қарап шыққаннан кейін қарыз алушымен кездесу және жеке сөйлесу туралы шешім қабылданады. Алдағы несиелік мәміленің негізгі тармақтары мен егжей-тегжейлері нақтыланады, несиенің мақсаты, қамтамасыз етілуі және өтеу перспективалары нақтыланады.

Несиелік келісімді дайындау бойынша әрекеттердің реттілігі:

1. Банк жүргізіліп жатқан несиелік операцияның тиімділігіне талдау жасайды;

2. Қарыз алушының несие қабілеттілігі толтырылған сауалнама және кірістер мен меншігіндегі мүлік туралы ақпарат негізінде зерттеледі. Интернет-басылымдардың айтуынша, «клиенттік скоринг – бұл арнайы бағдарламалық құралдарды пайдалана отырып, әлеуетті қарыз алушының төлем қабілеттілігін бағалау. Алгоритмі тіпті банк қызметкерлерінен де құпия сақталатын бағдарлама клиентті белгілі бір баллдық жүйе бойынша бағалайды. Жалпы сан қызметкерге несие беру, одан бас тарту немесе одан да қатаң шарттарда беру туралы шешім қабылдауға мүмкіндік береді»;

3. Несие шартын дайындау.

Несие шарты жазбаша түрде жасалуы керек. Қазақстанда барлық коммерциялық банктер несиелік келісімге қол қоймас бұрын қарыз алушыға несиенің толық құны туралы ақпарат беруге міндетті.

АК ҚР 727 бабына сәйкес «банк немесе өзге де несие ұйымы (несие беруші) қарыз алушыға шартта көзделген мөлшерде және талаптарда қаражат (қарыз) беруге міндеттенеді; ал қарыз алушы алған ақша сомасын қайтаруға және оны пайдаланғаны үшін сыйақы төлеуге, сондай-ақ қарыз шартында көзделген басқа да төлемдерді, оның ішінде қарыз беруге байланысты төлемдерді төлеуге міндеттенеді.».

Несие шартын жасау үшін оның түрін таңдап, бірқатар шарттарды орындау керек.

Несие шартының түрлері:

- ✓ Қамтамасыз етілген және қамтамасыз етілмеген;
- ✓ Тұтыну несиесі туралы келісім-шарт;
- ✓ Мақсатты және мақсатты емес;
- ✓ Инвестициялық келісім-шарт;

✓ Қайта қаржыландыру келісім-шарт.

Несие шартын жасау үшін екі шартты орындау қажет: жазбаша келісім жасау + шарттың барлық маңызды шарттары бойынша келісімге келу.

Кепілмен қамтамасыз етілген несие шартын жасау кезінде мүліктік қамтамасыз ету немесе кепілдік шарты бір мезгілде жасалады. Мақсатты келісімді жасау кезінде бөлінген қаражатты қайда пайдалануға болатыны анық көрсетілген.

Келісімшарттың маңызды тармақтары:

- ✓ Келісім шарттары;
- ✓ Шығару тәртібі;
- ✓ Өтеу шарттары;
- ✓ Төлем шарттары;
- ✓ Мерзімінен бұрын өтеу шарттары;
- ✓ Банк біржақты тәртіпте пайыздық мөлшерлемені өзгертуге құқылы.

4. *Несие шартының негізгі бөлімдері:*

1. Жалпы ережелер (тараптардың атауы, шарттың мәні, несие түрі, сомасы, мерзімі, мақсатты пайдалануы, сыйақы мөлшерлемесі, сыйақыны есептеу және төлеу тәртібі, несиелік міндеттемені қамтамасыз ету және орындау шарттары, өтеу және беру тәртібі несие);

2. Тараптардың құқықтары мен міндеттері (әрбір мәміленің ерекшеліктерімен анықталады);

3. Тараптардың жауапкершілігі (ақшалай немесе мүліктік болуы мүмкін);

4. Дауларды шешу тәртібі;

5. Шарттың қолданылу мерзімі;

6. Қосымша шарттар;

7. Тараптардың заңды мекенжайлары.

5. *Несие тарихы*

Жеке тұлғаға несие табиғи және пластикалық несие картасы нысандарда беріледі.

Несие картасымен жұмыс істегенде, әрбір транзакция кезінде қарыз бойынша пайыздар есептелінеді. Несие беру күні ақшаны несие берушінің шотынан (несие картасы бойынша) есептен шығару күні немесе қарыз алушының ағымдағы шотына ақша түскен күн деп санайды.

Сондай-ақ, қарыз қаражатын мерзімінен бұрын немесе сол күні өтеу керек. Сондықтан несиеге өтініш берген кезде мерзімінен бұрын өтеу үшін айыппұлдардың бар-жоғын біліп алған артықтық етпейді. Егер тіркеу кезеңінде кейбір шарттар байқалмаса, онда банк кеңсесінде де, сотта да шағымдануға болады. Қазіргі уақытта банктер қарыз алушылардың несие тарихы арқылы бүкіл Қазақстандағы коммерциялық банктердегі арасындағы мәліметтерден ақпарат алып отырады.

Несие тарихы – субъектінің несиелік тарихты орындауы туралы ақпарат, яғни, қарыз алушының несие шарттары бойынша өз міндеттемелерін орындауы туралы ақпараттар.

Несие тарихының құрамы:

Бірінші бөлім – тақырыптық бөлім – қарыз алушы туралы мәліметтерді қамтиды;

Екіншісі бөлім – қарыз алушының сомасы, міндеттемелерді орындау мерзімі, пайыздарды төлеу мерзімі және т.б. көрсететін міндеттемелері туралы ақпарат;

Үшінші бөлім – несие беруші, сондай-ақ несие тарихын пайдаланушылар туралы деректері.

Несие тарихы қарыз алушының жазбаша немесе өзге де құжатпен расталған келісімі болған жағдайда ғана сақталады және жеке тұлға несиелік тарихы туралы (egov.kz) өз логин-пароль кіріп тексеруге болады. Несие тарихыңыз туралы ақпаратты алу үшін банк несие тарихыңызға тақырып кодын береді – қарыз алушы бірінші рет тіркелу кезінде қалдыратын сандар мен әріптер жиынтығы. Егер несие әртүрлі банктерден алынған болса, онда несие тарихы әртүрлі банктік шоттарда сақталады.

4. Коллекторлық агенттіктер

Қазақстанда заңға сәйкес коллекторлық агенттіктер жұмыс істейді. Коллекторлық қызмет туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 6 мамырдағы № 62-VI ҚРЗ жүзеге асырады.

Коллекторлық агенттіктер – мерзімі өткен және проблемалық берешекті өндіріп алуға маманданған банк мекемелері мен борышкер-заемшылар арасындағы делдал.

Коллекторлық агенттіктер не істеуге рұқсат етіледі:

Өзара әрекет ету әдістері заңмен анықталады. Коллекторлық агенттіктер телефон арқылы сөйлесуге, тұрғылықты жері немесе заңды мекенжайы/орналасқан жері бойынша пошта арқылы жазбаша хабарламалар жіберуге (заңды тұлғалар үшін), борышкермен жеке кездесулер өткізуге, ұялы байланыс арқылы мәтіндік/дауысты және басқа хабарламаларды жіберуге, сондай-ақ Интернет арқылы байланыс орнату.

Әрбір байланыста коллекторлық агенттік қызметкері борышкерді хабардар етуге міндетті:

✓ коллекторлық агенттіктің атауы және коллекторлық агенттіктердің тізіліміндегі тіркеу нөмірі;

✓ агенттіктің орналасқан жері;

✓ тегі, аты, әкесінің аты және лауазымы;

✓ кредитордың атауы;

✓ кредитордың берешекті коллекторлық агенттікке беруі туралы мәліметтер;

✓ берешектің құрылымы, банктік қарыз шартында немесе микрокредит беру шартында көзделген негізгі борыштың мерзімі өткен және ағымдағы сомаларының қалдығы, сыйақылар, комиссиялар, өсімпұлдар (айыппұлдар, өсімпұлдар) туралы мәліметтер;

✓ сондай-ақ банктік қарыз шартында немесе микро-кредит беру шартында көзделген борышкердің жауапкершілігі мен өзге де міндеттемелері туралы мәліметтер.

Борышкердің талап етуі бойынша агенттік қызметкері кредитор (банк, микрокредиттік ұйым) мен коллекторлық агенттік арасында жасалған шартты, сондай-ақ берешек сомасын растайтын құжатты қарауға ұсынуға міндетті. Қарыз сомасы, оның ішінде қарыз құрылымы – негізгі борыш, сыйақы, комиссиялық сыйақы, тұрақсыздық айыбы (айыппұл, өсімпұл) сомасы кредитор мен агенттік арасындағы келісімде көрсетілуі тиіс. Сонымен қатар, борышкер компанияның коллекторлық қызметті жүзеге асыру құқығын растайтын құжаттарды ұсынуы қажет.

Коллекторлық ұйым туралы алынған ақпаратты, сондай-ақ оның міндетті бухгалтерлік тіркелуінің бар-жоғын Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің ресми сайтында тексеруге болады.

Өзара әрекет етудің барлық басқа әдістері төлемді орындамаған және несие беруші арасында жазбаша келісім болған жағдайда ғана жүзеге асырылады.

Коллекторлық агенттіктер не істеуге рұқсат етілмейді:

1. Қысым көрсетуге;

2. Борышкердің мүлкіне зиян келтіруге;

3. Адамға физикалық күш көрсетуге;

4. Адастыру немесе жеке тұлғаны жаңылтыруға;

5. Төлемді талап ететін хаттарда белгіленген қарыз сомасын асыра көрсетуге.

Коллекторлық агенттіктегі тыйым салынады:

Коллекторлық агенттіктер жеке сот орындаушылары (ЖСО) болып табылмайды және борышкерге қатысты жасауға рұқсат етілген әрекеттерді жасай алмайды. Қазақстандықтар қорқатын және коллекционерлердің құқығы жоқ негізгі әрекеттерді тізіп көрейік:

✓ борышкердің үйіне басып кіруге;

✓ мүлікті сипаттау және оны қарызды өтеу үшін сату;

✓ шоттарға тыйым салу;

✓ борышкердің елден шығуына тыйым салу;

✓ сейфтерден немесе үйден зергерлік бұйымдарды, құндылықтарды және қолма-қол ақшаны алып қоюға;

✓ көлікті алу;

✓ борышкердің жеке басын куәландыратын құжаттарды алып қою.

Сонымен қатар, заң заңсыз әрекеттерге тікелей тыйым салады. Коллекторлық агенттік қызметкерлеріне тыйым салынады:

Борышкердің ар-намысына, қадір-қасиетіне және іскерлік беделіне нұқсан келтіретін ақпаратты таратуға немесе оған мүліктік зиян келтіруі мүмкін ақпаратты жария етуге. Мысалы, кіреберістегі қабырғаларға және борышкердің есігіне жазыңыз, сондай-ақ әлеуметтік желілерде ақпаратты орналастырыңыз.

Борышкердің өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін, сондай-ақ оның мүлкіне зиян келтіретін және/немесе оның құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіретін заңсыз әрекеттер жасау. Біз, атап айтқанда, пәтер немесе көлік есігін өртеу туралы айтып отырымыз.

Борышкердің мүлкіне күш қолдану немесе жою немесе бүлдіру қорқыту, қорлау, алаяқтық, құжаттарды қолдан жасау, бопсалау арқылы қысым көрсету, борышкерді банктік қарыз шарты немесе микрокредит беру шарты бойынша міндеттемелерін орындауға мәжбүрлеу.

Коллекторлық агенттік өзара әрекеттесетін тұлғаны қарыздың мөлшеріне, сипатына және негіздеріне қатысты жаңылыстыру.

Коллекторлық агенттік қызметкерінің аты-жөні және/ немесе жұмыс орны немесе лауазымы туралы жалған ақпарат беру.

Қарызды өтеу үшін ақшаны (қолма-қол немесе қолма-қол емес нысанда), сондай-ақ басқа да мүлікті қабылдау.

Ақшадан басқа мүлікпен қарызды өтеуді талап ету.

«Коллекторлық қызмет туралы» Заңы негізінде жүзеге асыру керектігін білгеніңіз дұрыс болады.

5. Тәуекелдер және оларды басқару

Кез келген қаржылық транзакция сияқты несиенің де өз тәуекелдері бар. Қарыз алушының тәуекелдерге қатысты мінез-құлқының жалпы формуласы депозитті орналастыру кезіндегідей: оны болдырмау мүмкін емес – бірақ басқару арқылы азайтуға болады.

Жеке дефолт қаупі. Бұл әдетте күтпеген жерден пайда болады және ең жағымсыз салдарға әкеледі. Жеке дефолт – бұл несиені өтеу мүмкін емес жағдай, егер:

а) қарыз алушының еңбекке қабілеттілігін жоғалту;

б) табыстың жоғалуы;

в) ағымдағы шығындар несиені өтеу мүмкіндігінен асатын қаржылық жағдайдың кез келген өзгерісі;

г) қарыз алушының қайтыс болуы.

Бұл қарапайым қорытындыға әкеледі: табыстың жоғалуын болжау мүмкін емес, оның алдын алу әлдеқайда аз болады. Бірақ банкке хабарлау және несиені қайта құрылымдау, яғни оның шарттарын өзгерту мүмкіндігі бар.

Валюталық тәуекел – валюталық қатынастың құбылмалылығына байланысты қаржылық, сауда және несиелік операциялардан пайда таппау немесе шығынға ұшырау ықтималдығы.

Мысалы: 2022 жылы 1 доллар 433 теңге болған, ЕрмекТүркістан қаласында тұратын туыстарынан 2023 жылы желтоқсан айының соңына дейін 2 165 000 теңге тең 5 мың доллар қарыз алып, сол соманы шетел валютасымен қайтаруға келіскен. Осы екі жыл ішінде доллардың құны 27 теңгеге дейін өсті. Қарыз алушы сол 5 000 долларды қайтаруы керек, теңгенің құлдырауына байланысты ол 135 000 теңге көлемінде шығынға ұшырады. Өйткені, Ермек жалақысын доллармен алмаса да, несие алып, доллармен төлеуге мәжбүр болды. Бұл жерде нені түсінуіміз қажет, егер Ермек туысынан қарыз алғанда теңгелей қайтарамын деп келіскенде, 135 000 теңге қалтасында қалатын еді.

Валюталық тәуекелге жеке тұлғалар ғана емес, компаниялар мен банктер де ұшырайды. Оның себебі төлем валютасының айырбас бағамының да өзгеруі: оның құнының төмендеуінен экспорттаушы, ал бағаның өсуінен импортер шығынға ұшырайды.

Валюталық тәуекелдің үш түрі бар:

Есеп айырысу - ол сондай-ақ баланс немесе трансляциялау. Дереккөз әртүрлі елдердің валюталарынан тұратын компаниялардың активтері мен міндеттемелері арасындағы мүмкін сәйкессіздікке айналады. Мысалы, банктің басқа штатта филиалы бар. Филиалда бас кеңсе елінің валюта-сындағы активтері, яғни шоттарында ақшалары, серіктестер мен клиенттерден төлем бойынша берешегі бар. Бірақ бірдей шарттарда міндеттемелер жеткіліксіз - жарғылық капитал, пайда. Бұл филиал үшін валюталық тәуекелді тудырады, ол активтерді толықтыру көздерінің азаюына байланысты өтімділіктің төмендеуімен көрінеді.

Экономикалық - бұл айырбас бағамының тауар айналымының қысқаруына, дайын өнімге бірдей бағаны сақтай отырып, өнімнің өзіндік құнының өсуіне әсер ету ықтималдығы. Проблеманың экономикалық түрі әртүрлі себептерден туындайды: бәсекелестердің, тауарларға немесе қызметтерге сұраныстың төмендеуіне, нарықты тұрақтандыру бойынша үкіметтің әрекеттеріне байланысты.

Операциялық - бұл шетел валютасын пайдаланатын сауда операцияларынан немесе инвестициялардан түскен табыстың орнына жоспарланғаннан аз табыс алу немесе шығынға ұшырау тәуекелі.

Пайыздық мөлшерлеме тәуекелі – пайыздық мөлшерлемелердің қолайсыз ауытқуынан туындайтын, пайыздық шығындардың өсуіне немесе инвестициялар мен берілген несиелерден түсетін кірістердің азаюына әкелетін пайда тәуекелі.

Пайыз мөлшерлемесінің өзгеруі тәуекелдің бірнеше түрін қамтиды.

Пайыздық шығыстардың өсуі немесе инвестициялық кірістің жалпы пайыздық мөлшерлемелердің ауытқуына байланысты күтілетін деңгейден төмен түсу қаупі.

Ең төменгі пайыздық шығындарды қамтамасыз етпейтін несие алу туралы шешім қабылдағаннан кейін пайыздық мөлшерлемелердің мұндай өзгеруіне байланысты тәуекел.

Шешім қабылданғаннан кейін пайда болатын пайыздық мөлшерлемелердің өзгеруіне байланысты ең үлкен табыс әкелмейтін несие немесе инвестициялық шешім қабылдау тәуекелі.

Белгіленген пайыздық мөлшерлеме бойынша алынған несие бойынша пайыздық шығыстардың сомасы өзгермелі пайыздық мөлшерлеме бойынша несиеге қарағанда жоғары болады немесе керісінше тәуекел. Мөлшерлеменің ұтқырлығы неғұрлым жоғары болса (оның өзгеру заңдылығы, олардың сипаты мен мөлшері), пайыздық тәуекел соғұрлым жоғары болады.

Сонымен қорыта келе, несие бойынша тиімді пайыздық мөлшерлемені мұқият қарастыру; Табысыңыз теңгелей болса, несиені де теңгелей жоспарлау. Досыңыз, туысыңыз немесе туған бауырыңыз болсада, кепілгер болмас бұрын, оның қарызын төлеуге дайынсыз ба, соны ойлану қажет.

Өзін өзі тексеру сұрақтары:

1. «Несие» және «несиелік капитал» ұғымдарына анықтама беріңіз?
2. Несиелік операцияларды жүзеге асыру шарттарын айтыңыз?
3. Несие беру түрлерінің сипаттама беріңіз?
4. Халыққа берілетін несие түрлерін көрсетіңіз?
5. Банктің несиелік саясаты дегеніміз не?
6. Несие құнының айырмашылықтарын көрсетіңіз?
7. Несие шартын дайындау және ресімдеу тәртібін айқындаңыз?
8. Несие тарихы туралы не білесіз? Және де Сіздің несие тарихыңыз қандай?
9. Коллекторлық агенттіктер: заңға сәйкес талаптары мен құқықтары?

Әдебиеттер:

1. Қаржылық сауаттылық негіздері: Оқу құралы. Мырзабекқызы Қ., Сапарова А.А., Болганбаев А.Д. Алматы: ЖШС «Лантар books» баспасы, 2024. - 283 бет.
2. Финансовая грамотность : учебник : [16+] / Ю.Р. Туманян, О.А. Ищенко-Падукова, А.Н. Козлов и др. ; Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону ; Таганрог : Южный федеральный университет, 2020. – 212 с.
3. FİNANSAL OKURYAZARLIK BECERİLERİETKİNLİK KİTABI. Kemal ŞİMŞEK, Keziban KODAZ, İrem ÖZMEN BAĞCI. ISBN: 978-975-11-6491-9. 2023 y.
4. Чумаченко В. В. Основы финансовой грамотности : учеб, пособие для общеобразоват. организаций / В. В. Чумаченко, А. П. Горяев. — 3-е изд. — М. : Просвещение, 2018. — 271 с. : ил. — ISBN 978-5-09-047289-0.
5. Қаржылық сауаттылықты арттырудың 2020 - 2024 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 30 мамырдағы № 338 қаулысы.